

УДК 37 (477)

УЧИТЕЛЬ ТА ЙОГО МІСІЯ НА СЕЛІ: МАЛОВІДОМІ АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО СУТЬ РАДЯНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ У 20–30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Микола ТИМОШИК

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики
Київського національного університету культури і мистецтв

Анотація. Йдеться про стан освіти в Україні після жовтневого перевороту 1917 р., управління освітою в період УНР та організаційні заходи більшовицької влади щодо становлення в українських селах шкіл нового зразка.

Ключові слова: управління справами освіти, школи на селі, школа соціального виховання, трудова школа, радянська освіта, шкідництво вчителів, сільради і школи, українізація школи, натуральна оплата праці вчителя, голодні вчителі, школа і влада, кадри вчителів на селі.

УЧИТЕЛЬ И ЕГО МИССИЯ НА СЕЛЕ: МАЛОИЗВЕСТНЫЕ АРХИВНЫЕ ДОКУМЕНТЫ О СУТИ СОВЕТИЗАЦИИ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ В 20–30-Х ГОДАХ ХХ СТОЛЕТИЯ

Николай ТИМОШИК

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой журналистики
Киевского национального университета культуры и искусств

Аннотация. Речь идет о состоянии образования в Украине после октябрьского переворота 1917 г., управлении образованием в период УНР и организационных мерах большевистской власти по становлению в украинских селах школ нового образца.

Ключевые слова: управление делами образования, школы на селе, школа социального воспитания, трудовая школа, советское образование, вредительство учителей, сельсоветы и школы, украинизация школы, натуральная оплата труда учителя, голодные учителя, школа и власть, кадры учителей на селе.

A VILLAGE TEACHER AND HIS MISSION: LITTLE KNOWN ARCHIVAL DATA ABOUT THE ESSENCE OF SOVIET UKRAINIAN SCHOOL IN THE 20–30s OF THE XXTH CENTURY

Mykola TYMOSHYK

Doctor of Philological Sciences, professor, Head of Chair of Journalism
of Kyiv National University of Culture and Arts

Annotation. The article deals with the condition of education in Ukraine after the October coup of 1917, educational management in the times of UNR, and organizational measures of bilshovyk power as for the formation of new type schools in Ukrainian villages.

Key words: educational management, village schools, school of social upbringing, labour school, Soviet education, teachers' sabotage, selsoviets (rural councils) and schools, implementation of Ukrainian culture at schools, teachers' barter payments, hungry teachers, school and authority, village teachers' staff.

© Тимошик М.

Стан освіти в Україні після революції 1917 року

Перед тим, як проаналізувати архівні документи, що стосуються проблематики шкільництва у розрізі окремого українського села, варто коротко охарактеризувати той суспільно-історичний контекст, на фоні якого воно розвивалося.

Від березня 1917 до листопада 1920 року Україна переживала чи не найдраматичніший період свого історичного поступу. У результаті зруйнування «тюрми народів» – Російської імперії – в наших краях у муках народжувалися і так же в муках конали різноманітні спроби налагодження життя в межах певних управлінських структур. За неповні три роки тут намагалися закріпитися шість урядів: Тимчасовий російський (до 10 червня 1917 р.); Центральної Ради УНР (до 30 квітня 1918 р.); Гетьманату УНР (до 15 грудня 1918 р.); поперемінно Директорії УНР, Добровольчої російської армії Денікіна та московський більшовицький уряд (до половини серпня 1920 р.). І кожен із цих урядів якщо й не встигав створювати щось нового, то намагався зруйнувати дощенту все те, що робили попередники.

Найбільше революційних змін у шкільництві встигли зробити уряди Української Народної Республіки. І найголовнішою з них було повсюдне запровадження в навчальний процес української мови. Доти за право навчати своїх дітей рідною мовою українці безрезультатно боролися упродовж століть перебування в Російській імперії.

Після смерті першого міністра освіти уряду Центральної Ради Івана Стешенка новий міністр Микола Василенко питання унормування української мови

ставив ширше: приймається рішення про створення комісії Міносвіти для вироблення нового статусу українських університетів та правописної комісії, на яку покладалися обов'язки створити і подати на затвердження уряду новий український правопис. До її складу увійшли відомі українські вчені професори М. Грунський, Г. Голоскевич, А. Кримський, О. Курило, І. Огієнко (голова), Є. Тимченко – всього 30 чоловік. Однак через непросту політичну ситуацію в 1918 році питання про затвердження нового правопису урядом УНР відкладалося. І це було одним із серйозних недоліків освітньої політики Центральної Ради. Адже подальше зволікання із розв'язанням цієї проблеми гальмувало процес українізації усіх сфер державного і громадського життя, що бурхливо розвивалося знизу.

Особливо це стосувалося журналістської та видавничої справи, україномовна мережа яких стрімко розширювалася буквально щотижня. Скажімо, якщо до Лютневої революції 1917 року на території України виходило українською мовою лише шість періодичних часописів, то через рік їх стало 212 [1]. Книжок українською мовою було випущено: у 1917 році – 747 назв, у 1918 – 1085. У зв'язку з переведенням більшості шкіл українською мовою викладання гетьманський уряд винайшов кошти для випуску кількох мільйонів українських підручників.

Звідси зрозуміло, якою серйозною ставала в цих умовах проблема унормованості української мови. Всю її глибину переконливо окреслив відомий освітній діяч періоду УНР С. Черкасенко: «Безладдя, яке панує тепер в українській орфографії і термінології, – се суше

прокляття для сучасних упорядників шкільних книжок і підручників: що ні видавництво, що ні письменник, – то й відмінний правопис, і не знаєш, за ким йти, чого додержувати...» [2].

Управління освітою в період Української Народної Республіки

Помітні реальні кроки щодо розмосковлення шкільної і вищої освіти в Україні були зроблені в період діяльності уряду Директорії УНР, яким керував Симон Петлюра, коли за його рекомендацією Міністерство освіти очолив Іван Огієнко. На цю відповідальну посаду він був обраний за надзвичайних для долі Української революції обставин. Як відомо, після зречення влади гетьманом П. Скоропадським і побиення його Києва в середині грудня 1918 року до столиці увійшли війська Директорії. На той час І. Огієнко перебував у Кам'янці-Подільському як ректор створеного нещодавно державного українського університету. 25 грудня до Кам'янця прибуває член Директорії Ф. Швець з пропозицією ректорові від нової влади очолити Міністерство освіти. Після тривалих роздумів Огієнко погоджується на цю пропозицію з умовою, що він залишає за собою посаду (безоплатну) ректора університету. 4 січня 1919 року він прибуває до Києва і вже наступного дня приступає до виконання обов'язків міністра.

Міністерство освіти під орудою І. Огієнка працювало в Києві зовсім недовго – практично один місяць (до вимушеної евакуації у Вінницю 28 січня 1919 року). Та за цей час було прийнято цілий ряд важливих рішень, зокрема щодо українізації навчального процесу по всій державі. Один із перших наказів нового

міністра стосувався звільнення з роботи цілого ряду міністерських чиновників, які свідомо чинили цьому процесові сильний спротив. Після прийняття урядом Директорії у січні 1919 року Закону про державну українську мову в УНР міністр І. Огієнко скликає ще одну комісію для остаточного редагування і погодження розробленого напередодні правописного кодексу, а 17 січня затверджує цей кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні. Заходами уряду текст правопису було віддруковано масовими накладами і надіслано на місця. В історію нашої мови цей кодекс увійшов як «Правописна система проф. І. Огієнка 1918–1919 років» [3]. 25 січня 1919 року уряд УНР приймає рішення про евакуацію з Києва і 2 лютого переїздить до Вінниці. Але в результаті вимушеного відступу української армії незабаром усі урядові установи готуються до другої евакуації. Цього разу – до Кам'янця-Подільського.

Розроблений Генеральним секретаріатом освіти Центральної Ради проект управління справами освіти в Україні був затверджений саме урядом Директорії УНР. Головні основи подальшого розвитку українського шкільництва були такими:

- 1) В Українській Народній Республіці всім дітям шкільного віку повинна бути забезпечена можливість одержати безплатну освіту в добре організованій загальноосвітній народній школі.
- 2) Час науки у народній школі починався від семи років і ділився на два ступені: перший (основний) – 4 роки, другий (продовження) – 3 роки.
- 3) Кількість дітей на одного вчителя повинна бути ні в якому разі не більше 40 душ.
- 4) Утворення шкільної сітки і

складання фінансового плану для її здійснення доручалося міським і повітовим земським органам самоврядування [4].

Згідно із затвердженням 24 лютого 1919 року Директорією законом про управління освітою ця робота мала децентралізований характер. Інакше кажучи, керувати шкільними справами мав відтоді колегіальний орган, що складався з трьох представницьких комітетів: земель (областей) – представники шкільних рад при земствах як органах місцевого самоврядування; влади (представники комісаріату народної освіти); організованого вчителства (виборні члени учительських спілок).

Коштом Міністерства освіти було видрукувано значним накладом і поширено на місця «Проект єдиної школи на Україні». Книга 1. Основна школа» (Кам'янець-Подільський, 1919. – 172 с.).

Наскільки реальним було втілення цих реформ української влади в окремо взятому селі на Чернігівщині напередодні більшовизації краю – встановити не вдалося: всі документи місцевих архівів періоду УНР (як також і періодів колективізації та Другої світової війни) були свого часу назавжди вилучені і знищені комуністичними провідниками. Однак є всі підстави ствердити, що окремі елементи цієї реформи у Данині все ж вдалося запровадити. Фактологічним тлом для цього слугують інші джерела. Серед них – матеріали діяльності данинської «Просвіти» як одного з найпотужніших просвітніх осередків на Чернігівщині та церковної ради Свято-Троїцького храму, що від 1920 року одноставно перейшла під омофор Української Автокефальної Православної Церкви. Саме через ці дві авторитетні інституції того періоду активно поширювалися в селі перші

українські видання. З-поміж них: журналі «Церква і народ», «Народна справа», «Наше минуле», «Книгарь», «Вільна українська школа»; книги Грицька Коваленка «Оповідання з української історії для початкових класів», Івана Огієнка «Українська культура», Павла Зайцева «Оксана. Перше кохання Шевченка». Особливо популярною була «Коротенька історія Чернігівщини» Дмитра Дорошенка, яку видало чернігівське видавництво «Сіверянська думка».

Радянська сільська школа: організаційні кроки

Більшовицька влада всерйоз взялася за школу лише з кінця 1919 року. Поклавши за основу ухвалене в Москві «Положення о єдиной трудовой школе», новоутворене в тодішній столиці України Харкові освітнє відомство реформу в системі освіти почало з трьох найголовніших кроків:

а) ліквідувало всі типи церковно-приходських шкіл, включаючи сільські народні училища та школи грамотності;

б) знову запровадило по всій Україні, як і в царський період, російську мову викладання;

в) оголосило державну монополію в освітній справі.

Головним лозунгом нової освітньої системи було: через школу – до соціалізму.

Основним типом школи соціального виховання стала трудова семирічна школа, яка поділялася на два ступені: нижчий (чотирикласний – з 8 до 12 років) і вищий (із трирічним курсом – з 12 до 15 років). Згодом з'явиться ціла низка інших типів радянської школи: школи селянської молоді, школи ліквідації безграмотності, школи фабрично-заводського

учеництва. Із 1925 року закінчення нижчого рівня семирічної школи (перші чотири класи) оголошувалося як обов'язкове і безплатне.

Уже з перших директивних документів, прийнятих Народним комісаріатом освіти УСРР у 1920 році, явно проглядається прагнення нової влади нав'язати вільнолюбному українському населенню чужий для нього принцип життя і праці в усупільнених комунах. І починати реалізувати цей принцип комуно-більшовицька влада прагнула з дітей. Промовистим у цьому контексті є ось цей витяг із Декларації Наркомосу про соціальне виховання дітей від 1 липня 1920 року: «Покрити всю завойовану робітничо-селянською кров'ю землю «дитячими будинками» – ось наше завдання... Відкриті чи закриті дитячі будинки, де дитина живе із своїми молодшими й старшими товаришами, з своїми вихователями, де вона в дружній комуністичній спілці з подібними собі росте, розвивається й навчається жити життям нової людини в новім людським суспільстві, – ось така дитяча комуна – це й є той маяк, що світить провідною зіркою всієї пролетарської виховної системи» [5].

Обриси воєнного комунізму, побудованого на примусі, однодумності й нівеляції особистості, тут проглядаються зримо.

Нижче читач переконається, яка розбіжність була між голосливими партійно-більшовицькими деклараціями, що на початках вабили кожного захмарною уявою, і буденними реаліями будівничих комуністичного раю.

Данинська єдина трудова школа I ступеня (отож, чотирикласна) – саме в такому статусі Ніжинський повітком відкрив у Данині, у колишньому

приміщенні земської школи (збудованому священиком місцевого храму протоієреєм Петром Скориною своїм коштом, а також коштом епархіального управління та власниці села княгині Олександрії Голіциної), новий за типом і змістом навчання радянський освітній заклад. Сталося це глибокої осені 1919 року. Цілком очевидно, що саме на цю пору такі ж школи почали відкриватися в інших селах краю.

Влітку 1919 року ще старе Чернігівське губернське статистичне бюро разом із відділом охорони здоров'я завершили складати «Картки опису санітарного стану Ніжинського повіту за 1919 рік», де окремий розділ із десятком граф був передбачений для опису стану. Інформації про Данинську школу в цій картотеці віднайти не вдалося, а от про сусідню Шатурську тут занесена така цінна інформація: «Статус школи – однокласна, чотири відділи в усіх. При школі мається огород, криниця, площадка для ігор. Шкільне приміщення цегляне, покрите залізом, побудоване земством у 1912 році. Опалюється голландськими пічками. Є учнівська бібліотека. Книги охайні, зберігаються в шафі. Навчальний посібниковий матеріал старий, брудний. Квартира вчителя при школі. Ємкості для кип'ятку для учнів немає. Медична допомога дітям не надається. Оглянуто 9 червня 1919 р.» [6].

Новоутворений Ніжинський повітовий відділ народної освіти розробляє в цей час кошторис на державне утримання шкіл, починаючи з 1920 року, та подає його на затвердження до губернського відділу. Цей документ передусім для данинців буде сенсаційним. Сенсаційність ось у чому: у цьому радянському кошторисі перелік шкіл, для яких найбільше

передбачалося виділити коштів на утримання в 1920 році, очолює... Данинська школа. На якій підставі? Список складвся з урахуванням зібраних напередодні даних про загальну кількість дітей шкільного віку в селах повіту. Виходить так, що найбільше їх було на той час у Данині – 225 чоловік. У Безуглівці – 175, Сальному – 160, Галиці – 153, Шатурі та Заньках – по 150, Володьковій Дівиці – 130, Черняхівці – 150. А як же з Лосинівкою та Талалаївкою? – запитає читач. Там справді дітей було більше, ніж у Данині. З огляду на це влада відкривала в тих населених пунктах кілька шкіл, щоб у кожній було не більше ніж 120–130 учнів. Тож у Лосинівці вийшло аж п'ять шкіл, а в Талалаївці – три. Така ж картина була й по Вертіївці.

Таким чином, відповідно до кількості дітей шкільного віку визначався і кошторис та кількісний штат учителів. Згідно із цим кошторисом на утримання Данинської школи мало бути виділено справді найбільше – 5877 крб. (штат учителів – 11), для Безуглівської – 4880 крб., Сальнянської – 4524 крб., Галицької і Заньківської – по 4267 крб., Шатурської – 4301 крб. А от учителів для цих шкіл, незважаючи на меншу кількість дітей, також мало бути по 11. Найменша сума, за попереднім кошторисом, передбачалася для Черняхівської школи – 1767 крб. [7].

Втім реальність виявилася іншою, ніж те, що передбачалося попереднім кошторисом. Далеко не всі діти шкільного віку прийшли в цих селах до нової радянської школи в 1920 році. У тих сім'ях, де батьки загинули в роки революції та громадянської війни, дітям було не до школування – вони вимушено ставали годувальниками великих родин; немало дітей хворіло; були й такі батьки, які

вирішили перечекати ті сумні роки, подивитися, як казали в селі, в який бік піде політика. Нижче йтиметься про ще одну неочікувану владою тенденцію: до першого класу записувалося багато дітей, але до кінця навчального року доходили далеко не всі. З різних причин батьки забирали дітей посеред навчального року не лише з першого, але й з інших класів.

Маємо дещо сказати про перших радянських учителів. У Данині їх було четверо: Н. Веселовська, С. Григоровська та М. Біленко. Посади директора школи ще не було, замість неї – «голова педагогічної ради». Ці функції виконував Д. Гунько.

На початок нового навчального року в жовтні 1920 року учителів у школі було п'ятеро. До перелічених вище додалася донька тодішнього священика Свято-Троїцького храму отця Івана Тетеріна Ольга Тетеріна. Повітове начальство мало прислати ще одного вчителя, оскільки до першого класу тоді було записано 90 чоловік. Їх слід було розділити бодай на дві групи. Всіх основних груп у школі налічувалося п'ять: дві – у першому і по одній – у другому, третьому та четвертому класах [8].

«Голодні і невзуті» вчителі просять допомоги

Переїнята перманентними виборами голови Данинська сільська рада певний час не помічала проблем своєї школи, не переймалася тим, як живуть, чого потребують приїжджі вчителі. Пригнічені й розчаровані такою «увагою», вони невдовзі нагадали про себе самі. Прочитуємо документ, який і сьогодні, через майже сто літ від часу написання, читати без емоцій неможливо. Написані каліграфічним почерком чорнильною

ручкою два аркуші паперу наочно засвідчують, у яких умовах довелося жити і працювати сільським учителям у перші роки радянської влади: «Ми не отримуємо ні від Народосвіти, ні від інших установ і осіб жодного утримання вже більше чотирьох місяців. Ми не маємо ні хліба, ні до хліба, ні взуття, ні одягу. Незважаючи, однак, на таке безрадісне становище, Голова шкільної ради зробив прийом учнів, скликав їх і ми відкрили заняття. Тепер звертаємося до вас, дорогі селяни-депутати Ради. Ви – голос народу. Якщо ви хочете навчати своїх дітей, якщо вам потрібна школа і вчителі, то надайте нам підтримку продуктами. Інакше голодні і невзуті та неодягнені вчителі не в змозі будуть проводити заняття» [9]. Лист підписали: голова шкільної ради Д. Гунько, вчителі Н. Веселовська, О. Тетеріна.

У цьому зверненні вчителі просили селян виділяти кожному на період відкриття школи 1 жовтня й до Різдва Христового щомісяця: по 2 пуди хліба, 10 фунтів круп чи пшона, 5 фунтів сала. Окремим абзацом – клопотання про сім'ю голови шкільної ради (так називалася тоді посада директора школи) Дмитра Пантелеймоновича Гунька, яка складалася із семи душ. Учителі просили виділити для цієї родини або два пайки, або призначити «продовольче утримання на кожного члена родини» [9].

Заяву вчителів щодо надання їм продовольчої та матеріальної підтримки розглядали на засіданні сільвиконкому 2 листопада. Прийняли, якщо можна так висловитися, соломонове рішення. Тобто, як висловлювалися в селі, серединку-наполовинку: усім учителькам видавати щомісяця по одному пуду хліба, два пуди картоплі і по п'ять фунтів крупи. Керівнику школи, як людині сімейній, – по

два пуди хліба, чотири пуди картоплі і 10 фунтів крупи [10]. Отож, згідно з цим рішенням, затребувані авторами звернення обсяги продуктів були вкорочені наполовину. Сало, як дефіцитний продукт, тодішнім данинським учителям чомусь не належало видавати, його замінили більш доступною для всіх картоплею. Інші їхні вимоги, як зазначається в документі (йшлося, очевидно, про одяг та взуття), залишилися без задоволення. Натомість окремим абзацом цього рішення данинські депутати захотіли офіційно підкреслити таку директивну настанову: «Оголосити персоналу вчителів, щоб вони строго і неухильно відносилися до своїх прямих обов'язків щодо навчання дітей» [11].

Запам'ятаємо цю директиву, оскільки пізніше ці вчителі, очевидно, дадуть привід для того, щоб сільрада знову, але вже в строгішій і категоричнішій формі, повернулася до неї.

«Злочинні дії» перших радянських учителів

Епізод із учительського життя на селі у 20-х роках минулого століття, про який вестиметься мова, наочно засвідчує, яку систему людських цінностей запроваджувала в життя нова влада, якими непередбачуваними могли бути дії влади на нібито правильні думки, висловлювання і вчинки небайдужих людей.

Невдовзі після Водохреща 1920 року в село прийшли нові мобілізаційні розпорядження на кількох молодих данинських чоловіків. Одне з них – завідувачому шкільним господарством Никодиму Павловичу Дворському.

Школа тієї зимової пори переживала непростий період свого становлення. Після тривалої перерви організувати

навчальний процес у приміщенні, яке давно не доглядалося, було непросто. У селі налічувалося немало «перерослих» дітей, які не отримали початкової грамоти. Бракувало дров для опалення, а також бодай простого обладнання. Звільнення такої одиниці, як завгосподарством, означало повний параліч спроб кількох учителів зарадити всім тим проблемам, що валом накочувалися на школу.

Так у педагогічній ради народилася ідея вийти з клопотанням до влади про звільнення шкільного завгоспа від мобілізації. Ініціатори заяви (а були це вчительки Н. Веселовська, С. Григоровська та М. Біленко) обґрунтували своє звернення посиланням на існуюче право сільських рад (про це вчитали в центральній пресі) звертатися до повітового воєнного начальства щодо звільнення від мобілізації окремих членів громади, «які служать на користь населення і республіки». Про це нібито був окремий пункт у законі про суцільну мобілізацію. Головною причиною такого клопотання була «складна ситуація з утриманням школи». Додатковим аргументом щодо незамінності завгоспа Дворського в школі була подана окремо характеристика на нього як «чесного і ревного працівника», який «відноситься до своєї служби старанно і з любов'ю працює». Заяву цю, окрім названих вище трьох учительок, підписали також голова педагогічної ради школи Д. Гунько та представник від батьків А. Процько [12].

Ініціаторки такого клопотання навіть і не підозрювали, у що їм обернеться той цілковито безневинний зі змістового боку документ, який вони щиро створили, «дотримуючися справедливості, з виконанням свого обов'язку донести Сільраді» про архіважливу потребу села.

Передавши до сільської ради те клопотання, в школі з нетерпінням стали чекати реакції повітової влади. Вона забарилася з відповіддю, бо надіслала її мало чи не через два місяці. Але зміст тієї відповіді виявився приголомшливим і для вчителів, і для жителів усього села.

Письмову петицію від повітового військового начальства отримав на руки другий голова сільради Сидір Процько. 21 березня його лиш обрали на цю посаду, а вже через два дні він мав прийняти рішення на досить несподівану і незрозумілу вказівку «зверху». У записці – коротка вимога: за підозрою в антирадянській діяльності звільнити з роботи в школі трьох сільських учителів – С. Григоровську, Н. Веселухіну та М. Біленко.

Питання про «шкідництво» вчителів місцевої школи на ідеологічному фронті розглядалося на засіданні делегатів сільської ради 27 березня. Оскільки ніякого представника з повіту чи волості не було, вирішувати долю вчителів довелося самим данинським активістам. Зміст виступів учасників засідання зводився до наступного. Ця новина для села є громом серед ясного неба. Учителів у школі всього п'ять. І всі вони на виду у всіх. Скарг на них ні від батьків, ні від учнів не надходило. Чимось іншим, окрім викладання своїх предметів у школі, вони в селі не займалися. Перш ніж звільняти, сюди мав би приїхати представник Народного комісаріату освіти та пояснити ситуацію. З іншого боку, звільняти серед навчального року основний склад учителів, до яких у громади села немає претензій, без надсилання в село заміни є нерозумним – а хто буде вчити селянських дітей? У цілому доброзичлива загальна тональність виступів привела до «людяної» резолюції. Ось витяг із неї:

«Делегати сільської Ради одноголосно постановили увійти з клопотанням до Комісаріату Народної Освіти щодо залишення в Данинській школі учителів С. Григоровської, Н. Веселухіної та М. Біленко до закінчення навчального року з огляду на те, що ми за ними нічого злочинного не помічали...» [13].

Якою була реакція повітової влади на невиконання її вказівки данинськими депутатами, невідомо. Достовірним є те, що з трьох учителів, яких повітова влада вимагала звільнити, працювати в Данині у новому навчальному році залишилася лише Н. Веселовська. Куди поділися С. Григоровська та М. Біленко, – залишається загадкою.

У цій історії не може не привернути уваги кілька промовистих деталей: ставлення сільських активістів до отриманої зверху вказівки, характер обговорення непростого питання та прийняття рішення. Незважаючи на перші гіркі й несправедливі уроки, які давала селянам нова влада (про це йшлося вище), у поведінці селян все ще проглядався закладений із козацьких часів дух демократичності, доброти і справедливості. Це формувалося тут століттями, в тім числі і на сільських сходах. Це передавалося у спадок. Покоління данинців, яке дорослішало і брало на себе відповідальність за прийняті рішення на початку тривожних і багато в чому невизначених 20-х років минулого століття, ще не було привчене так безоглядно й бездумно виконувати будь-які вказівки, навіть якщо вони надходили «зверху», ще не було так залякане, загукане й принижене. Воно прагнуло, за прикладом своїх пращурів, колективно докопатися до суті питання й виробити зважену, аргументовану думку. Саме громадська думка, а не

окрик нерідко безграмотного начальника, визначала характер стосунків у самій громаді. Втім нівеляція таких моральних цінностей, зміна поведінки вже стояли на порогах душ цих простих і щирих людей. Пройде ще небагато часу – і поведінка їхня зміниться. Деякі мовчазно спостерігатимуть за беззаконням, радіючи, що сьогодні біда його обминула, деякі заповзято сприятимуть ствердженню цього беззаконня. Страх за себе, за свою родину, боязнь втратити назавтра навіть мінімальні засоби до існування породять повсюдну недовіру, підозру, затаять злість і ненависть. Попереду кожного з них чекали незнані доти випробування долі.

«Существующих учителей совершенно удалить из села»

Це цитата мовою оригіналу протоколу Данинської сільської ради від 28 серпня 1922 року. Таким гучним рішенням місцевих більшовицьких активістів закінчувався перший етап становлення радянської школи в окремо взятому українському селі. Але перед тим, як розповісти про цей епізод, варто коротко оглянути характер взаємин школи і сільради в тій порі.

Найперше слід зазначити, що до серпня 1922 року ці взаємини в цілому були рівними і діловими. Педагогічна рада школи періодично зверталася до депутатів із письмовими поданнями про свої потреби, більшість із яких тією чи іншою мірою задовольнялися. Про це сільрада не забувала звітувати в повітвиконком.

Так, на виконання вказівки повітової влади створити сільську комісію для проведення тижня захисту дітей сільрада пообіцяла відремонтувати стару школу.

І свою обіцянку незабаром виконала: у вересні 1920 року на ремонт школи було виділено сто тисяч рублів. «Засоби добути із процентів залишеного хліба для найбільшого населення від розверстки 1920 року» – так записано в рішенні виконкому [14]. На подання шкільної ради про закупівлю шкільних підручників на 1921–1922 навчальний рік також позитивно відреагували: для цього було виділено 30 тисяч рублів. У протоколі навпроти цього рішення дописано: «безповоротно» [15].

У лютому 1921 року вчителі вдруге звертаються до сільради з проханням допомоги продуктами. І знову – позитивне рішення: «Видати із 25 відсотків розверстки учителям 2 пуди жита, 4 пуди картоплі, 10 фунтів пшона» [16]. Не залишилося без уваги і листопадове прохання про додаткове опалення школи. Щоб діти не мерзли в класах, із кожного двору селяни принесли по два кулі соломи.

Не було проблем у Данині і з житлом для вчителів. Під нього вирішили віддати старе (церковноприходське) шкільне приміщення, яке в навчальних цілях після 1917 року не використовувалося. На спроби підселяти туди інших квартирантів сільрада відреагувала чітко. В її рішенні від 19 лютого 1921 року однозначно заявлено: «У квартири, які займають у старій школі учительки, нікого із посторонніх квартирантів не приміщувати, а надавати означені квартири тільки учителькам» [17].

Не стояла осторонь сільрада і в справі розміщення в селі у січні 1922 року дитячого притулку. Для прибулих дітей закупили 25 ряден, 30 аршинів полотна, 30 ложок і 30 мисок. Гроші для цього взяли із фонду громадської комори (в селі була й така «схованка»). У місцевій крамниці

на ті ж громадські гроші купили 10 аршинів матерії [18].

Можна навести ще низку прикладів, коли і сільська рада, і самі селяни не на словах, а на ділі виявляли до своєї школи особливе ставлення. Цілком очевидно, що таке ставлення об'єктивно впливало з давньої традиції толерувати школу і працю вчителя. Цю традицію закладали пращури ще в ті славні часи козацької України, коли відкривали в селі народну, козацьку школу, коли засновували і утримували своїм коштом упродовж десятиліть одне з небагатьох у повіті народних училищ, коли на заклик свого священника отця Петра Скорини зводили толокою школу-палац, гарнішу за яку не було ніде в окрузі.

Що ж сталося в школі у селі в серпні 1922 року? Який проступок зробили сільські вчителі напередодні початку нового навчального року? Чому голова сільради терміново скликав сільвиконком на 22 серпня, а секретар у протоколі означив несподіване і незрозуміле формулювання порядку денного саме так: «О гонении учителей». Рукою того ж сільрадівського секретаря під цим порядком денним записано лише завершальний акорд, напевне, гарячого і голосного обговорення цього питання: «Вислухавши промови і заяви ораторів про те, що наші вчителі не відповідають своєму призначенню, постановили увійти з клопотанням перед народосвіти про призначення для нашої школи тільки двох, більш енергійних, учителів, а всіх наявних учителів цілковито видалити із села» [19].

Дуже шкода, що через втрату частини документів ця дивна справа про данинських учителів 20-х років минулого століття так і залишиться назавжди для історії загадковою.

Школа періоду українізації

Прошло три роки від часу загадкового «вигнання» з Данинської школи усіх трьох перших учительок. Що ж змінилось за цей час? З-поміж тих змін виділимо дві найсуттєвіші.

По-перше, змінився мовний статус школи – від початку 1924–1925 н. р. він був російсько-українським (тобто викладання велося двома мовами), а вже від 1925–1926 н. р. статус школи став повністю україномовним. Це означало, що за директивною вказівкою цією мовою вже велося і викладання усіх предметів, і діловодство. То було реальною ознакою перших кроків українізації, зініційованої тимчасово правлячою партією для організації невдовзі руйнівного для історії цілої нації наступу на національно свідомі елементи в різних соціальних прошарках: селянства, інтелігенції, священнослужителів.

По-друге, учительський склад був повністю оновленим. Слідом за першими учительками школу з невідомих причин залишив і голова педагогічної ради Д. Гунько. Його прізвище незабаром з'явиться в донесенні чергового Ніжинської повітової міліції на учня Ніжинського фельдшерського училища Михайла Гунька, який доводився колишньому данинському вчителю сном. Той Михайло, покидаючи з батьком Данину, без відома революційного комітету самочинно взяв поперечну пилку, що належала школі.

Повнішу інформацію про те, якою була чотирирічна Данинська трудова школа на середину 20-х років ХХ століття, черпаємо із трьох архівних документів: «Статистичні дані на 1 січня 1923 року про Данинську трудову школу», «Статистичні дані про трудові школи

Носівського району Ніжинського округу на 1 січня 1924 року», що зберігається в обласному архіві в Чернігові, та «Протоколи засідань шкільної ради і річний статистичний звіт за 1925–1926 навчальний рік 4-річної трудової школи с. Данино Носівського району», що віднайдений у філії цього архіву в Ніжині.

Дані з першого документа дуже куці. На 21 січня в Данині навчалось 149 дітей (123 хлопці і 26 дівчат). З них у підготовчій групі – 84 (дівчат – 12), першій групі – 40 (всі хлопці), другій і третій групах – по 12 (з них лиш одна дівчина в третій групі). В школі працювало четверо вчителів: три чоловіки і одна жінка. Це ще раз підтверджує факт, що наявних доти в селі чотирьох учительок було звільнено й відправлено із села. Ще є дані про те, що фельдшера в школі не було, класних щоденників і журналів відвідування також [20].

Другий документ побудований у формі запитальника, який заповнювало тодішнє керівництво школи. Відтворимо ці запитання і відповіді з першої частини документа:

Чи існувала школа до 1917 року? – Так.

Якою мовою тоді велося навчання? – Українською.

Хто дає шкільні кошти? – Наркомосвіти.

Хто робить ремонт школи? – Сільрада.

Хто платить за підручники? – Самі учні.

Чи зроблено ремонт школи? – Так (замінено двері, вікна, побілено).

Скільки груп навчалось весною 1923 року? – Три.

Скільки учнів прийнято восени 1923? – 70 (50 хлопців і 20 дівчат).

Скільком відмовлено? – шістьом (хлопці).

Скільки було навчальних днів за місяцями? – Вересень – жодного, жовтень – 7, листопад – 24, грудень – 25.

Коли розпочалося навчання? – Жовтень, 22 число.

З яких сіл і від скількох дворів учні школи? – 3 Данини (565 дворів – 144 учні), з данинських хуторів за 7 верст (10 дворів – 6 учнів). Всіх учнів у школі було 150 [21].

Такі запитання і відповіді потребує коротеньких коментарів.

Перший. Незважаючи на відсутність документів про життя Данинської школи від Першої світової війни 1914 року до початку більшовицького перевороту 1917 року, саме з цього архівного запитальника можемо зробити висновок, що школа в ту пору в селі таки працювала і викладання у ній велося українською мовою.

Другий. Попри декларативні заяви нової влади про безоплатність освіти, насправді такою вона не була. Підручники для своїх дітей шкільного віку батьки мали закупувати самі. Як також і утримувати вчителів натуральними продуктами, зібраними з кожного двору.

Третій. Незважаючи на ідеологічні партійні гасла про рівність перед радянським законом, у праві вчитися та ж партія відмовляла дітям, які походили із заможних родин. Такими в селі були діти тих, на кого пізніше накинуть ярлик куркулів і повністю повсюдно знищать як ворожий радянській владі клас.

Четвертий. Незважаючи на спроби влади відкривати за нової соціалістичної ери шкільний навчальний рік із 1 вересня, насправді його початок переносився до пори, що наставала після

свята Покрови. То була давня українська традиція. Діти різного віку, які змалечку пособляли батькам у домашньому господарстві, ставали вільнішими тоді, коли в полі закінчувалися основні сільськогосподарські роботи, тобто після Покрови.

П'ятий. Дані про учнів Данинської школи з-поза Данини засвідчують, що в перше п'ятиріччя радянської влади данинські хутори, зосібно і знаменитий хутір спадкоємця славного українського гетьмана Тараса Трясила відставного корнета Івана Тарасевича, ще існували. Їхня трагічна розв'язка розпочнеться з ініціативи цієї ж влади незабаром, коли правляча партія оголосить курс на боротьбу з куркулями та на суцільну колективізацію сільського життя.

Детальніше про школу дізнаємося з третього документа – звіту самої школи за 1925–1926 навчальний рік. Саме тоді було вперше складено акт обміру території, яка була закріплена за школою від 1922 року. Згідно з цим актом, який склали голова сільради Є. Кошма та члени комісії Мірошник і Прищепя, шкільна садиба займала 1/8 десятини і складалася із старого шкільного будинку і двох хлівів під залізними дахами. Садиба двома боками прилягала до дороги, а двома межувала із садибами Роника і Дубини. Шкільний город розміщувався на відстані у півверсти і складав одну десятину 100 сажнів [22].

Оскільки шкільне приміщення розраховане на 80 дітей, то тут розмістили три класи та учительську. Групу четвертого, останнього, класу навчали в приватному будинку. В школі також проводилися заняття курсів з ліквідації неписьменності серед дорослих селян. Навчання проходило в одну зміну.

Яким обладнанням та методичним матеріалом була забезпечена школа? Дві класні дошки, 23 столи, 5 стільців, 5 шаф, 32 парти (з них на кінець навчального року було зламано два стільці і дві парти).

Із підручників налічувалося: букварів – 47, читанок – 70, математики – 40, природознавства – 4. Ще були два глобуси та три карти. Цікаво з картами: «Карта Європи», «Карта України» і «Карта Донбасу» – із двох. Інші наявні чотири карти – непридатні для користування [23].

Проаналізуємо статистичні дані щодо учнівського контингенту. На кінець 1925–1926 навчального року в школі нараховувалося 122 учні (це менше, ніж було в січні 1923 (149) і 1924 років (150)). Їхній національний склад не змінився – всі вони були українцями. За статтю: 107 хлопців і 15 дівчат. Таким чином, у перші радянські роки в українських селянських родинах домінувала, як і в недалекому минулому, думка, що дівчата передусім мають бути вправними господинями і в майбутньому – берегинями сімейного вогнища, тому грамота їм не обов'язкова. А от хлопцям, мовляв, наука у господарюванні не завадить.

Простежимо розподіл учнів за класами. До першого класу було прийнято на початку навчального року 75 дітей; на кінець навчального року налічувалося 47, з них до старшої групи переведено 38. Таким чином, із 75 першокласників фактично половина не дійшла до фінішу. 25 хлопчиків і дівчаток з різних причин зовсім залишили школу упродовж року, дев'ятеро через неуспішність не переведено до другого класу.

Дещо гірша картина по другому класу: із 42 учнів до кінця року довчилася 39, двоє полишили школу, не переведено

через неуспішність одного. По третьому класу ці показники складають відповідно 28, 23, 19, 9. У четвертому, випускному, класі із 15 учнів втратили лише одного, випустили 14.

У шкільному звіті йдеться і про медичне обслуговування дітей. Судячи з показників, воно було незадовільним. Упродовж року дитячий лікар із Володьково-Дівицької волосної лікарні (своя в селі не працювала) приходив до школи лише один раз. 52 відсотки усіх школярів перехворіло на кір, 4 учні через цю хворобу померли.

Графа «Яке освітлення в школі (електрика, гас, інше)?» заповнена словом «ніякого». Школу опалювали дровами, соломкою. Пічок у школі було три, у помешканнях учителів – дві.

Школування того року розпочалося 20 жовтня, а закінчилося 30 травня.

Данинські вчителі другої хвилі призову

На противагу першим учителям, про яких, окрім прізвищ, ніяких інших біографічних даних не збереглося, на педагогів другої хвилі вдалося нашукати трохи більше інформації.

Педагогічний колектив у 1925/1926 навчальному році складався із чотирьох членів: двох чоловіків і двох жінок. Ніхто з них не був корінним мешканцем села і ніхто не мав вищої педагогічної освіти.

Завідував школою *Прищепя Іван Васильович*, 1889 року народження. Отож, на момент направлення в Данину йому виповнилося 36 років, звання учителя отримав на курсах у Чернігові, загальний педагогічний стаж становив 18 років.

У віці 56 років почала вчителювати в цьому селі *Адаменко Ганна В.*, яка мала диплом випускниці Чернігівської

гімназії, що на той час було досить престижним.

Олена Федорівна Штиволока (освіта – закінчена школа другого ступеня та літні педагогічні курси в Ніжині) приїхала сюди з чоловіком уже вагітною. Їй було 23 роки. На період декретної відпустки її години перебрал на себе чоловік *Артем Андронович Штиволока*, який не мав на початку ніякого педагогічного досвіду. Учительське подружжя Штиволоків, до речі, можна вважати першими корінними вчителями – вирости вони в Данині. В архіві Носівської райкультфілії збереглися заяви обох Штиволоків такого змісту (стиль збережено). Від Олени Федорівни: «Позаяк до пологу залишилося тільки 2 місяці, то прохаю дати мені 4-місячний відпуск на час моєї хвороти». Від Артема Андроновича: «Прохаю Райкультфілію призначити мене вчителем на час відпустки моєї жінки». Пізніше Артем Андронович стане директором школи і залишиться вірним їй і данинцям на все своє життя. Він разом із дружиною переживе в цьому селі і голодомор, і репресії, і війну, і сталінщину, і хрущовську відлигу. Вони обоє чесно і самовіддано навчатимуть не одне покоління юних данинців – аж до початку 60-х років. Для прикладу, клас покійного брата автора цих рядків Івана, що складався із народжених данинців у 1952 році, був останнім у житті Артема Андроновича. В історію Данини цей добropорядний чоловік увійшов ще й тим, що в молоді роки, до вчителювання, був першим головою колгоспу ім. Шевченка. Втім кермував складним господарством нетривалий час.

У такому ж 23-літньому віці, як і Олена Штиволока, приїхав учителювати в Данину й *Іван Іванович Рябуха*. Був

комсомольцем, закінчив учительські курси в Козельці, мав трирічний педагогічний стаж.

З наступного навчального року до колективу вчителів увійшов *Іван Федорович Сірик* – на місце вибулого Івана Прищепи, якого призвуть 15 липня 1926 року від військкомату на півторамісячні воєнні збори командувачів запасу при 45-й дивізії, що базувалася біля Києва. На цей період замінити завідувача школи призначили І. Рябуху. Втім Прищепка більше в село не повернувся [24]. Отож, завідування школою лягло на плечі юного педагога-комсомольця.

На початок нового, 1926–1927, навчального року в школі з'явилося двоє нових учителів: Швачка В. М. та Поїхало І. Т. На жаль, іншої інформації про цих новачків віднайти не вдалося. Щоправда, прізвище данинської вчительки (чи вчителя?) Поїхало зустрічаємо на шпальтах лосинівської районної газети «Ударний труд» із другої половини 30-х років як активного дописувача з Данини. Публікації ці гострі, критичні. В них ідеться про недоліки господарювання в тодішніх трьох колгоспах села – ім. Шевченка, ім. Петровського та ім. Ворошилова.

До травня 1926 року шкільним завгоспом був *Никодим Дворський*. Це той, за якого від призову до армії клопотали перші вчителі в 1921 році. Однак із невідомої причини Дворський виїздить до Сибіру. І на його місце педагогічна рада рекомендує молоду й працьовиту данинку *Веклу Мозгову*, 1902 року народження.

Станеться так, що *Векла Степанівна* все своє життя, аж до глибокої старості, віддасть цій школі. Більше того, між партами і шкільними ділянками (своєї хати

довго не мала) виростатиме її донька Тетяна, яка, ставши дорослою, замінить свою матір. Тільки не на посаді завгоспа, а рядовою прибиральницею. Це вона в роки данинського бездоріжжя аж до середини 70-х років добровільно наошуватиме з громадського колодязя води для розставлених нею посеред шкільного двору тазів. В них ми, школярі, змивали зі своїх гумових чи кирзових чобіт принесену з усіх кутків села чорноземну грязюку перед тим, як заходити до класів.

Авторові цих рядків мама нашої шкільної техпрацівниці тітки Тетяни – баба Векла – запам'яталася як одна з найначитаніших мешканок Данини. Це в неї був найдавніший в усій окрузі рукописний Псалтир, який вона постійно читала і витяги з якого короткими реченнями ходили в селі від хати в хату. І про «залізних птиць», які літатимуть у небі, і про звізду Чорнобиль (Полинь), що принесе багато горя, і про душі праведників, які повернуться, і про владою обтяжених безбожників та шкуродерів, які горітимуть у полум'ї...

Ще про шкільного завгоспа 20-х років бабу Веклу та її доньку, прибиральницю Данинської школи Тетяну Андріївну Мозгову, такий маловідомий факт із їхнього життя. Сталося так, що Векла Степанівна все своє трудове життя не мала власної хати – жила з донькою по людях. Коли працювала в школі завгоспом, їй давали в тій чи тій шкільній прибудові якусь кімнату. І лише в 60-х роках вона спромоглася купити в селі стару хату. Стояла вона на вузькій смужці маленького городу між хатами діда Демида та діда Антона, що вікнами дивилися через дорогу на Жолоб, обіч якого на узвишші стояв знаний на всю округу данинський шинок. У цій хаті колишні

багаторічні шкільні трудівниці прожили 17 років, а потім перебралися на вулицю Фруктову.

Школа і влада

Поступово стосунки школи із сільрадою ставали тіснішими. У вересні 1925 року чи не вперше за 35 літ від часу зведення шкільного приміщення в ньому зробили ремонт. Кошторис тягнув на 270 крб., а вклалися у 250. Наступного року придбали 20 нових парт, дві дошки і шість стільців, витратили 250 крб. [25].

Входило в практику проводити засідання педагогічної ради разом із представником влади та інших організацій. Так, 26 серпня 1926 року таке засідання відбулося за участю голови сільради Є. Кошми, голови культкомісії П. Дворського, секретаря ЛКСМУ С. Сірика, представника від батьків Г. Кулика та завідувача школи О. Штиволоки. Обговорювали питання «Про відчинення нового навчального року».

Заглядали до школи і перевіряючі з району. Так, 9 листопада 1926 року на педраді був присутнім представник райкультсоцфілії (РКСФ) товариш Рудейко. РКСФ був попередником районних відділів народної освіти (райвно). Він спеціально приїхав перевірити роботу школи лікнепу (ліквідації неписьменності) та школу соцвиху (соціалістичного виховання), що діяли при трудовій школі як курси для старшого населення. Його виступ був гостро критичний. Адже гість із Носівки виявив, що на курсах лікнепу заняття проводяться аж по чотири години в день – старші люди, обтяжені клопотами по господарству, цього не витримують. Не витримують вони і уроку, який триває... дві години без перерви. Тому на такі курси стало приходити все

менше селян. Впали в око перевіряючому і брак дисципліни в школі, неув'язка програм школи лікнепу і школи соцвиху.

Усі кадрові та господарські питання, пов'язані з діяльністю школи, погоджувалися віднині не із сільською радою, а з райкультсоцфілією. Скажімо, дрова для опалення шкільних класів заготовляли вже не самі селяни чи вчителі, а виділялися за квотою райвиконкому. Їх лише належало забрати самовивозом. Так, у записці завідуючого Носівською райкультсоцфілією від 25 січня 1926 року повідомлялося, що «Данинській школі заготовлено 2 сажні дров, які зложені у Райвика. Прийміть засобів, аби дрова негайно були доставлені до школи» [26].

«Доповідь Рябухи про значення свята річниці смерті Леніна»

Ось такий стилістичний казус, який виділений у заголовок цього підрозділу, віднайдено в архівній теці, що має назву «Протоколи засідань шкільного совєта и годової статистический отчет за 1925–1926 уч. год 4-х годичной трудовой школы с. Данино Носовского района». Залишається лише дивуватися, як прискіпливі й підозрілі до всього комуністичні комісари не вгледіли в такому формулюванні порядку денного засідання педагогічної ради школи від 21 січня 1925 року шкідницького сліду контрреволюційних елементів із числа данинських учителів. Адже секретар, який писав для історії цей протокол, із сумної для тогочасної країни річниці смерті вождя світового пролетаріату зробив свято, написавши буквально так: «про значення свята річниці смерті Леніна». Три роки тому такі ж контролери запримітили антирадянську діяльність в безневинному зверненні трьох молодих

учительок звільнити від мобілізації загоспа школи як цінного освітнього працівника. Можна вважати, що цього разу нових данинських педагогів вберегла випадковість. Незважаючи на те, що протоколи такого типу привозилися періодично в район для перевірки, ця сторінка протокольного журналу прослизнула крізь пильне око перевіряльника.

Йшлося ж про «траурне засідання учнів Данинської школи вкупі з представниками батьків і різних організацій села з приводу смерті В. І. Леніна (2-га річниця)». Подаємо цитату з протоколу: «Засідання відчинив Прищєпа. Тов. Адаменкова зробила доповідь «Біографія В. І. Леніна і його революційні події». **Доповідь Рябухи про значення свята** (виділення моє. – М. Т.). Діти декламували революційні вірші: «Жалібний марш», «На смерть Ілліча», «Великий день», «На смерть Леніна», «Марсельєза» [27].

А ось звіт ще з одного загальношкільного заходу, присвяченого річниці повстання декабристів і 20-й річниці Революції 1905 року. Як він відбувався? Засідання відкрив тов. Прищєпа. Від учнів школи з доповіддю виступив учень Полтавець. Діти декламували вірші: «Ну що за люде», «Борцям, що полягли», «Революція». Тов. Адаменко зробила доповідь «9 січня». Далі знов декламація – «До бою», «Раби», «До світла», «Ростіть же, квіти молоді», «Марсельєза», «Інтернаціонал» [28].

Революційні гасла, комуно-більшовицька риторика, класова нетерпимість – все це поступово заповнювало зміст усієї класної і позакласної роботи нової радянської школи. Промивання мізків майбутніх будівників комунізму ідеологічною половою, яка була далекою від правди життя, вже почалося.

Школа у 30 – 40-ві роки

У цій частині розповіді про радянську школу 30–40-х років минулого століття за основний джерельний матеріал пошуку інформації використано підшивки тодішньої преси. Такими для сіл цієї округи були «Червона Носівщина» та згадуваний вище «Ударний труд». Попри те, що головну увагу редакції цих часописів сконцентрували довкола проблем розбудови колгоспного ладу, дещо «перепадало й шкільництву». Переважають у цій темі здебільшого критичні матеріали. Огульні критичні піддаються всі, хто має причетність до освіти: директори шкіл, голови сільських рад, голови колгоспів, самі вчителі.

Кілька прикладів. Заголовок короткої замітки в «Червоній Носівщині» від 27 червня 1932 року не може не приголомшити читача: «Вчитель-експлуатор». Йдеться про директора Червонопартизанської чотирирічної школи (по-тодішньому – засідателя) К. К. Курила, який застосовує куркульські порядки: він примушує учнів обробляти свої городи, які має в трьох місцях. РОНО, наголошує редакція, мусить цей факт розслідувати.

Приблизно о тій же порі критиці зі сторінок цієї ж райгазети піддався ще один директор школи. Замітка від 18 серпня називається «Коваленку «все ніколи» готуватися до навчання». Коваленко – директор Данинської школи. І саме його обрано як головний об'єкт критики за неготовність цієї школи до навчального року: сім класних кімнат ще не побілені, не завезені підручники, зошити, ручки, олівці, пера; виробнича майстерня не укомплектована: є лише три верстати, а різних дрібних приладь, як-от пилок, молотків тощо – нема.

Редакція вважала, що районне управління освітою «повинне перевірити роботу Коваленка й притягти його до відповідальности» [29].

У грудні того ж року редакція вирішила повернутися до стану справ у Данинській школі, попросивши бригадира райкультштабу В. Рубаника, який побував у Данині, поділитися враженнями від побаченого.

Саме з публікації «Зламати опір данинських головогосів» маємо можливість довідатися, в яких умовах працювала тоді ця школа. Вона розміщувалася в трьох хатах, по одному класу в кожній. Паливом не забезпечена. Учителі квартирами не забезпечені, паливом – теж. Голова сільської ради Ярина говорить: «Аж десь живуть, не на вулиці ж». Відвідування занять погане. Інспектор із району намалював ще й таку картину: один шкільний клас розміщений у кімнаті, через яку весь час селяни ходять до ошадкаси і цим не дають учителю й учням працювати. Не працює й лікнеп при школі. Нічого доброго і про сільбуд – він закритий, радіоприймач розбитий. Загальний висновок автора: за загальнообов'язкове політехнічне навчання та культмасову роботу тут не дбає ніхто: ні сільрада, ні завідувач школи, ні партійний та комсомольський осередки.

Зауважмо: йдеться про школу початку зими 1933 року. В селі – страшний голод, людям не до культмасової роботи та навчання, а редакція вустами свого автора цинічно заявляє: «Надалі треба зламати опір данинських головогосів і розпочати культмасову роботу, аби зробити життя нашого колгоспника заможним і культурним» [30].

Правдивість викладених на сторінках райгазети фактів про безрадісне

життя сільських учителів у першій половині 30-х років минулого століття підтверджує у своїх спогадах і донька тодішньої завгоспом школи Векли Степанівни Мозгової Тетяна Андріївна, 1923 року народження. Зважаючи на те, що в старій, Скорининій, школі розмістити понад 400 дітей було неможливо, сільська рада діяла в ту пору по-революційному. Вона експропріювала ті хати, з яких були виселені непокірні данинські сім'ї, господарі яких не хотіли записуватися до колгоспу. Так, клас, у який ходила моя співбесідниця, розмістили в хаті висланого із села куркуля Жижкуна. У цій же хаті поселили і одну приїжджу вчительку. Іншій учительці дали тимчасове пристановище у порожній хаті сім'ї Турових – їх усіх також вивезли в далекі краї за непокору владі.

Із учителів цієї пори Тетяна Андріївна пригадує таких: Коваленко Тихон Федотович (був директором школи), Пінчук Іван Олексійович, Бруханда Іван Федотович, Голопапа Микола Петрович. Останнього запам'ятала за драним стареньким пальтечком. Учителем співів був Дворський Павло Федорович.

Від початку 1935 року в результаті чергової адміністративної реформи Данина й Шатура передаються у підпорядкування Лосинівського району, друкованим органом якого була газета «Ударний труд», що писала і про шкільні справи району.

Складається враження, що в ту пору не змінювалися на краще ні стан справ у шкільництві, ні підходи місцевих газет до висвітлення теми. Замітка лосинівської газети «Ударний труд» «Один на одного надіялись» (28 серпня 1936 року) фактично повторює зміст замітки «Коваленку «все ніколи» готуватися

до навчання» із «Червоної Носівщини». Лише помінялися прізвища та дата. Тут також ідеться про неготовність Данинської школи до почату нового, але вже 1936–1937, навчального року. Директор школи Бузюн І. К. до цієї справи поставився по-казенному. Ремонт не зроблений: директор кивав на сільраду, а та – на директора. Підручники, зошити не завезені. Нового в цій замітці є те, що керівник школи до всього що безгосподарний, то ще й п'є. Про це сказано буквально так: «Директор багато часу проводить за п'янкою разом із учителем Дворським, якому доручено навчання з допризовниками і який ще жодного разу з ними не зацікавився». Висновок до цього матеріалу – стандартний, зобов'язувально-вказівний: райвідділу наросвіти слід звернути особливу увагу на Данинську школу й забезпечити її більшовицьким керівництвом [31].

До речі, про випадки п'янства вчителів у сільських школах газета повідомляла і в інших матеріалах. Так, у спецвипуску молодіжної сторінки цієї газети від 28 листопада 1937 року (друкувалася як орган Лосинівського райкому комсомолу під назвою «КіМовець») за підписом Орел подавався тривожний сигнал із Яхнівки: «Дуже часто помічається п'янка в школі. Навіть є випадки, що вчителі приходять на уроки п'яні. Організатором п'янок є Гакал Л. – директор Яхнівської неповної середньої школи» [32].

Що ж до Данинської школи, то, незважаючи на неодноразові критичні матеріали в пресі, справи там не поліпшувалися. Тому свідчення – ще одна критична замітка «Про школу забули» (27 жовтня 1936 р.). В ній ідеться про те, що вже почалися морози, а в школі холодно – немає в запасі жодного поліна, щоб обігріти і

школу, і приміщення, де живуть учителі. Учителі щодня ідуть до директора, а директор киває на сільську раду.

Автор цього допису – шкільний піонервожатий С. Штанько. Його прізвище періодично зустрічатиметься на сторінках цієї газети. Із його коротких заміток постає образ сміливого, енергійного, чистого душею й помислами юнака, який, щиро повіривши в ідеали революції, прагне бути причетним до справи виховання підростаючого покоління як майбутніх будівничих нового комуністичного ладу. Відважитися гостро по критикувати директора школи, в якій сам працюєш, до того ж не на педраді, а зі сторінки райгазети, – на це нині здаєтен далеко не кожен учитель. А тут – піонервожатий, ще без диплома вчителя. Революційний порив і максималізм тоді захоплювали багатьох молодих людей.

У числі за 3 квітня 1936 року в газеті вміщується замітка цього автора «Як я працюю піонервожатим у школі». Юнак із гордістю розповідає, що працює в Данинській школі лише перший місяць і що до його приходу робота із піонерами тут була занедбана. Тепер же він відразу організував чотири піонерзагони та п'ять груп жовтенят. Керівниками загонів стали кращі учні. До жовтенятських груп прикріпили кращих піонерів, створюється піонерський клуб. Організована робота різних гуртків, зокрема авіамодельного, драматичного, музичного. Для покращення роботи автор планує заключити соцзмагання із школою другого села. Допис піонервожатого із Данини Штанька так сподобався редакції газети, що вона вирішила додати до нього таку приписку: «Було б добре, коли б піонервожаті з інших шкіл поділилися своїм досвідом».

Хлопець виявився послідовним у своїх справах. Трохи більше як за два тижні від надсилає до газети черговий допис, до числа авторів якого додає ще двох інших піонервожатих Данинської школи Подолянка та Андрусенка. «Придбали волейбольний м'яч, зробили спортивний майданчик. Драмгурток готується ставити п'єсу. Прикрашаємо клуб». Наприкінці замітки автори викликали на змагання піонерів Шатурської школи [33].

Тоді було модно через газету викликати когось на змагання, звертатися із закликом до якоїсь важливої громадсько-політичної акції.

Ініціативам цього шкільного вихователя з Данини, здавалося, не було меж. Не випадково його самого на конференції піонервожатих району було премійовано як кращого. «Це мені дало ще більше запалу і енергії до піонерської роботи», – написав С. Штанько до газети. Цього разу він збирався організувати взвод із кращих піонерів-відмінників навчання. Цей взвод мав підготувати 40 піонерів до здачі норм на значки «Готовий до сприяння оборони» [34].

Як склалася доля цього молодого й енергійного вихователя, відповіді на це немає. Подальших дописів до газети від С. Штанька більше не надходило.

***

... До початку епохи розвалу радянської імперії учнівський контингент Данинської середньої школи був стабільним: тут навчалася в межах півтисячі учнів. Усі п'ять стареньких приміщеньхат, що тулилися довкола схожого на поміщицький палац великого дому, збудованого наприкінці XIX століття старанням тодішнього сільського священика отця Петра Скорини під школу (її й

досі називають у селі Скорининою), були переповнені в обидві зміни навчання.

Давно вже немає в селі тих старих хат на два класи. Тепер на їхньому місці – двоповерхова сучасна школа із великим спортивним залом. То – живий пам'ятник, який поставив собі останній голова Данинського колгоспу «Жовтнева революція» Анатолій Кирилович Сочій. Про нього кажуть тепер, що з усіх голів більш ніж 60-літньої колгоспної історії села він був найбільшим патріотом і будівничим Данини. Хоча й не з місцевих. Втім по науку до цієї красуні-школи сюди тепер приходять... менше двох десятків юних данинців. Немає вже першого і другого класів, а в деяких інших – по двоє-троє учнів.

Кажуть у селі, що місцеві учителі, яких більше тепер, ніж самих учнів, морально пригнічені, зневірені й налякані близькою перспективою безробіття. Ще кажуть небайдужі данинці, що деякі з них зрадили давню традицію сільського вчительства бути справжніми просвітниками і патріотами. Скажімо, ті, хто обирався до виборчих дільниць, донедавна заробляли від владних партій за підвищення проценту «правильного голосування» старшими селянами. Та й до процесу декомунізації села такі вчителі поставилися у своєрідний спосіб. Замість стати ініціаторами очищення карти села від підросійського колоніального минулого, деякі з них стали лякати довірливих селян: «Не змінюйте назв своїх вулиць, бо потім не продасте своїх земельних паїв»...

ЛІТЕРАТУРА

1. Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989. – С. 387.
2. Черкасенко С. Од видавництва // Найпотрібніші правила правопису з додатком

самостійного писання. Підручник для початкових шкіл. – К., 1918. – Ч. 1. – С. 3.

3. Тимошик М. Лишуть навіки з чужиною: Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і українське відродження. – К.– Вінніпег, 2000. – С. 61.

4. Пастернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917–1919 рр. – К., 1910.

5. Зільбернштейн А. Система народної освіти. – Харків, 1929. – С. 187.

6. Карточка санитарного состояния Шатурской школы Нежинского уезда за 1919 г. // Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ніжинська філія. – Ф. Р-942. – Оп. 1. – Од. зб. 81. – Арк. 57.

7. Смета Нежинского уездного отдела народного образования на 1920 год // Там само. – Ф. 593. – Оп. 1. – Од. зб. 387. – Арк. 16.

8. Там само. – Ф. 5947. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 119.

9. В Данинский сельский совет. Обращение учителей от 1 октября 1920 года // Там само.

10. О предоставлении продовольственной и материальной поддержки учителям Данинской школы // Там само. – Од. зб. 1. – Арк. 27.

11. Там само.

12. Заявление Педагогической рады Данинской школы от 24 января 1920 года // Там само. – Од. зб. 2. – Арк. 88.

13. Про залишення вчителів у школі // Там само. – Арк. 87.

14. Там само. – Од. зб. 1. – Арк. 4, 20.

15. Протоколи Данинської сільради за 1921 рік // Там само. – Од. зб. 1357. – Арк. 1–2.

16. Там само. – Арк. 14.

17. Там само. – Арк. 18.

18. Протоколы заседаний с.с. и общих собраний граждан села // Там само. – Од. зб. 24. – Арк. 1–2.

19. Там само. – Арк. 30–31.

20. Статистические сведения на 1 января 1921 года о Данинской трудовой школе // Там само. – Ф. 942. – Оп. 1. – Од. зб. 5163. – Арк. 10.

21. Статистические сведения о трудовых школах Носовского района Нежинского округа на 1 января 1924 года // Там само. – Од. зб. 5985. – Арк. 7.

22. Протоколы заседаний школьного совета и годовой статистический отчет за 1925–1926 уч. год 4-х годичной трудовой школы с. Данино Носовского района. На 50 л. // Там само. – Ф. 5283. Оп. 1. – Од. зб. 431. – Арк. 19.

23. Протоколы заседаний школьного совета и годовой статистический отчет за 1925–1926 уч. год 4-х годичной трудовой школы с. Данино Носовского района. На 50 л. // Там само. – Арк. 29.

24. Там само. – Арк. 9.

25. Там само. – Арк. 6.

26. Там само. – Арк. 8.

27. Там само. – Арк. 3.

28. Там само. – Арк. 2.

29. Коваленку «все ніколи» готуватися до навчання // Червона Носівщина. – 1933. – 18 черв.

30. Рубаник В. Зламати опір данинських головотесів // Там само. – 6 груд.

31. Один на одного надіялись // Ударний труд (Лосинівка). – 1936. – 28 серп.

32. Орел. Навести порядок у Яхнівській школі // Там само. – 1937. – 28 листоп.

33. Зустріч Першого травня // Там само. – 1936. – 22 квіт.

34. Штанько С. Покращала робота з піонерами // Там само. – 1937. – 13 лют.

REFERENCES

1. ZHYVOTKO, A. (1989) *The History of Ukrainian Press*. p. 387. [in Ukr.]

2. CHERKASENKO, S. (1918) Publishers' Note. In: *The Most Necessary Spelling Rules with a Supplement for Individual Writing. Primary School Book*. Kyiv. Part 1. p. 3 [in Ukr.]

3. For more see: TYMOSHYK, M. (2000) *I'll Stay in a Strange Land Forever: Ivan Ohiienko (Metropolitan Ilarion) and the Ukrainian Revival*. Kyiv – Winnipeg, p. 61. [in Ukr.]

4. PASTERNAK, S. (1910) *From the History of Educational Movement in Ukraine during the Revolution of 1917–1919*. Kyiv. [in Ukr.]

5. ZILBERNSHTEIN, A. (1929) *The System of Public Education*. Kharkiv, p. 187. [in Ukr.]

6. The Report on Sanitary Conditions of Shatura School Nizhyn District in 1919. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Ukr.]

7–8. The 1920 Budget of District Public Education Department. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

9. The Teachers' Address from January 24, 1920 to Danyna Rural Soviet. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

10 – 11. Concerning Food and Financial Support of Danyna Teachers. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

12. The Statement of Teachers Council of Danyna School from January 24, 1920. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

13–14. Concerning Retention of Teachers in School. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

15–17. The 1921 Records of Danyna Rural Council. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

18–19. The Records of Rural Council and General Meetings of Citizens of Danyna. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

20. Statistical Information on Danyna Labor School as of January 1, 1921. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

21. Statistical Information on Labor Schools of Nosovka District Nezhyn Region as of January 1, 1924. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

22–28. The Records of School Council and Danyna Labor School Annual Statistical Report for 1925–1926. In: *The State Archives of Chernihiv Region*. [in Rus.]

29. Kovalenko Has No Time to Be Busy with His Study (1933). *Chervona Nosivshchyna*. June 18. [in Ukr.]

30. RUBANYK, V. (1933) Neutralization of Opposition of Danyna Muddlers. *Chervona Nosivshchyna*. June 18. [in Ukr.]

31. They Relied on Each Other (1936). *Udarnyi Trud (Losynivka)*. August, 28. [in Ukr.]

32. OREL (1937) Bringing Discipline to Yakhnivka School. *Udarnyi Trud (Losynivka)*. November, 28. [in Ukr.]

33. Celebration of May Day (1936). *Udarnyi*

Trud (Losynivka). April 22. [in Ukr.]

34. SHTANKO, S. (1937) Working with Pioneers Became Better. *Udarnyi Trud (Losynivka)*. February 13. [in Ukr.]

M. Tymoshyk

A Village Teacher and His Mission: Little Known Archival Data about the Essence of Soviet Ukrainian School in the 20–30s of the 20th Century

Abstract

The article deals with the condition of education in Ukraine after the October coup of 1917, educational management in the times of UNR, and organizational measures of bilshovyk power as for the formation of new type schools in Ukrainian villages. The evolution of teaching staff from civil activism and patriotism to passiveness, reticence, obedience and then – to active support of Soviet power is shown on specific examples. The relations of the authority and schools, teachers' salary and everyday life conditions, staff quality, moral atmosphere within teachers' collectives, reasons for not being patriots and teachers' readiness to be bribed at the elections are analyzed. The article accentuates on the consonance of the contents of the documents and the problems of the modern Ukrainian village school.

Archival documents from villages of former Nizhyn district of Chernihiv region, especially those of Danyna village, and district newspapers files constitute the basis of the rare factual data of this article.

Міністерство освіти під орудою І. Огієнка працювало в Києві зовсім недовго – практично один місяць (до вимушеної евакуації у Вінницю 28 січня 1919 року). Та за цей час було прийнято цілий ряд важливих рішень, зокрема щодо українізації навчального процесу по всій державі.

Після прийняття урядом Директорії у січні 1919 року Закону про державну українську мову в УНР міністр І. Огієнко скликає ще одну комісію для остаточного редагування і погодження розробленого напередодні правописного кодексу, а 17 січня затверджує цей кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні. Заходами уряду текст правопису було віддруковано масовими накладками і надіслано на місця. В історію нашої мови цей кодекс увійшов як «Правописна система проф. І. Огієнка 1918–1919 років».